

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**

ЯКІМОВА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 930:902-055.2](477)"18/19"

**ФЕНОМЕН ГЕНДЕРНОЇ АРХЕОЛОГІЇ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ НА
ЗЛАМІ ЕПОХ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ. – 1930-ТІ РР.)**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпро – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Ковальова Ірина Федорівна

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Колесник Ірина Іванівна,
Інститут історії України НАН України,
провідний співробітник відділу
української історіографії

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Ляшко Світлана Миколаївна,
Інститут біографічних досліджень
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського НАН України,
провідний науковий співробітник

Захист відбудеться 11 січня 2017 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.14 у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара за адресою: 49027, м. Дніпро, пл. Т. Шевченка, 1, Палац студентів ДНУ, ауд. 30.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49050, м. Дніпро, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий 6 грудня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О. В. Бойко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасній історичній науці спостерігається переосмислення традиційних напрямів дослідження, визначаються нові сфери наукових інтересів, розробляються нові концепції. Ці процеси протікають на тлі розвитку міждисциплінарності, використання методів інших соціальних наук (соціології, психології), підвищення інтересу до вивчення мікроісторії, появи нових історичних субдисциплін, одна з яких – історія жінок. Її об'єктом стала жінка, а предметом досліджень – жіночий досвід, жіночі соціальні практики, жіноче буття, сфери і канали впливу у системі соціальної та культурної дійсності.

Саме історія жінок стала джерелом і створила теоретичну базу для гендерних досліджень, які постали як новий напрям наукової діяльності на початку 1970-х рр. Предметом гендерних досліджень є вивчення та наукове осмислення місця і ролі чоловіків та жінок у суспільстві, їхніх відносин та статусу, соціального життя і життєвого досвіду у змінних історичних умовах соціального буття у межах певної епохи. Гендерний підхід до досліджень передбачає врахування багатоваріативного впливу фактору статі, а стать як категорія складається з двох компонентів: статі біологічної (sex) і статі соціальної (gender). Оскільки гендерні дослідження передбачають вивчення чоловіків і жінок, що саме по собі не виключає їх окремого вивчення, гендерна історія – це історія взаємовідносин і взаємодій чоловіків та жінок.

З гендерною проблематикою пов'язана і суспільно-громадська актуальність обраної теми. Хоча сучасний стан розвитку гендерних відносин в українському суспільстві характеризується суттєвими змінами, однак все ще існує необхідність у подоланні прихованої дискримінації за статевою (гендерною) ознакою. У зв'язку з цим останнім часом суспільство висуває принципово нові вимоги до системи освіти за принципом «гендерна освіта – гендерна рівність», у тому числі до науковців, з приводу створення наукової теоретичної та методологічної бази.

Враховуючи дані тенденції, у рамках гендерної проблематики однією з пріоритетних тем дослідження серед науковців стало визначення місця жінки у науці, про що свідчить поява ряду праць, присвячених ролі жінки в історичній науці. Фундаментальними з цієї теми вважаються роботи сучасних дослідниць Д. О. Андросової-Байди та Н. Л. Пушкарьової.

З 1980-х рр. у рамках означеної теми дослідники почали розробляти інший її напрям, зокрема роль жінки у розвитку археологічної науки. Тема «жінка в археології» стає пріоритетною в дослідженнях англо-американських та західноєвропейських вчених; у наш час, із входженням гендерної теорії до сучасної гуманітаристики, вона становить складову досліджень у межах *gender archaeology*¹. П. Паттерсон зазначає, що «історії з археології, які дійшли до нас, вузько професійні, як правило, це розповіді про пригоди чоловіків та їх ідеї»², що потребувало від науковців відтворити історію входження жінок до археологічної

¹ Conkey M. *Archaeology and the study of gender* / M. Conkey, J. Spector / Schiffer, M. (ed.) // *Advances in Archaeological Method and Theory*. – New York: Academic Press, 1984. – Vol. 7. – P. 1.

² Див. Claassen Ch. *Women in Archaeology* / Ch. Claassen. – University of Pennsylvania Press, 1994. – P. 12.

науки. Завдяки працям В. Бек, Ч. Клаассен, М. Діас-Ендрю, Л. Морріс та інших англо-американська та західноєвропейська археологія поповнилася іменами багатьох жінок-археологів. Дослідниці намагалися продемонструвати на прикладі біографій жінок-археологів значення вищої археологічної освіти для жінок, важливість її отримання, а також довести, що, незважаючи на всі перешкоди і дискримінацію як у суспільстві, так і в науковому співтоваристві, досягнення жінок-археологів у розвитку археологічної науки досить значні.

Враховуючи сучасні дослідницькі тенденції, у рамках здійсненого дисертаційного дослідження вперше порушується питання щодо ролі жінки в українській археології другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. Під українською археологією ми розуміємо вивчення й осмислення археологічних пам'яток у межах сучасних кордонів нашої країни. Близькі за тематикою дослідження в історіографії України вкрай нечисленні та представлені у переважній більшості працями, які присвячені біографіям окремих жінок-археологів. Праці узагальнюючого характеру з питання ролі жінки в українській археології фактично відсутні, чим і обумовлюється актуальність теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з науково-дослідницькою темою кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара «Проблеми історії історичного пізнання у науковому та дидактичному вимірах» (державний реєстраційний номер 0113U003551).

Об'єкт дослідження: дисциплінарне та професійне становлення української археологічної науки другої половини XIX – 30-х рр. XX ст.

Предмет дослідження: місце і роль жінки в українському археологічному співтоваристві другої половини XIX – 30-х рр. XX ст.

Мета дослідження полягає у реконструкції процесу інтеграції жінок до системи археологічних практик шляхом соціалізації та професіоналізації їх як науковців-археологів.

Відповідно до поставленої мети розв'язуються такі дослідницькі **завдання:**

- визначити стан історіографічної розробки теми, дослідити джерельну базу;
- окреслити понятійний апарат та теоретико-методологічні засади дослідження;
- оцінити стан і рівень розвитку української археологічної науки в хронологічних межах другої половини XIX – 30-х рр. XX ст.;
- висвітлити коло факторів, які зробили можливим прихід жінок до української археології;
- визначити вплив вищої археологічної освіти на процес професійної соціалізації жіноцтва;
- реконструювати життєві та творчі шляхи представниць археологічної науки, простежити коло їх наукових інтересів;
- виокремити основні етапи процесу професіоналізації жінки в археології.

Територіальні межі дослідження визначаються географією археологічних розшуків, здійснених жінками-археологами на українських землях, що входили до складу Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу.

Хронологічні межі охоплюють період другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. Обрання нижньої межі обумовлене початком процесу становлення української археологічної науки як самостійної галузі знань із власним предметним полем та методологічними засадами.

Верхню межу – 1930-ті рр. – обрано із погляду на загальну кризу української гуманітаристики, зумовлену спланованими тоталітарно-партійним режимом репресіями, внаслідок котрих було трансформовано та перервано діяльність більшості наукових установ України.

Методологія дослідження. Теоретико-методологічним проблемам дисертації присвячено окремий підрозділ. В основі теоретико-методологічної бази лежить міждисциплінарний підхід. Його сутність полягає у використанні методів та підходів соціогуманітарних дисциплін: психології особистості, гендерних студій та ін. Зокрема, з психології особистості було використано класифікацію факторів, що впливають на вибір жінкою професії, Н. Беє і Л. Фіцджеральд³, у рамках гендерного підходу – теорію статусів професійної ідентичності Дж. Марсії⁴. В основу дослідження покладено принципи об'єктивності та історизму. У роботі застосовано сукупність загальнонаукових (аналіз та синтез), загальноісторичних (порівняльно-історичний, історико-генетичний) та спеціально-історичних (періодизацій, проблемно-хронологічний, біографічний) методів.

Наукова новизна дослідження полягає в авторській постановці та розробці теми як самостійної й цілісної дослідницької проблеми. У роботі вперше комплексно досліджено заявлену тему, отримано наступні результати:

- із залученням репрезентативного та вірогідного комплексу джерел з історіографії, археології, гендерної історії, бібліографістики було доповнено та розширено біографії діючих в українській археології представниць жіноцтва;
- вперше реконструйовано біографії Ю. Ф. Абази та Г. О. Турчанінової;
- встановлено ступінь наукової розробки наявних біографій жінок-археологів;
- складено іменні бібліографічні огляди праць жінок-археологів;
- доповнено відомості стосовно відкриттів, завдяки чому визначено внесок жіноцтва у дослідження археологічних пам'яток України;
- здійснено загальний огляд шляхів здобуття жінками вищої археологічної освіти;
- визначено специфіку та закономірності становлення професійної кар'єри жінки-археолога у XIX – XX ст.;
- вперше запропоновано основні етапи професійної соціалізації жінки в археологічній науці України зазначеного хронологічного періоду;

³ Див. Patton W. Conceptualising Women's Working Lives. Moving the Boundaries of Discourse / W. Patton. – Queensland University of Technology, Australia, 2013. – P. 134.

⁴ Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research / Eds. J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer, J.L. Orlofsky. – N. Y.: Springer-Verlag, 1993. – 445 p.

– впроваджено до наукового обігу нові архівні матеріали (листування В. Є. Козловської, особовий фонд М. І. Вязьмітіної, польовий щоденник Ю. Ф. Абази та ін.).

Практичне значення роботи полягає у тому, що висновки, отримані у дисертаційному дослідженні, і фактологічний матеріал можуть бути використані в узагальнюючих дослідженнях з історіографії, історії археологічної думки, історії вищої жіночої освіти. Біоісторіографічні розшуки можуть бути використані в енциклопедичних та довідкових виданнях.

Особистий внесок автора полягає у постановці проблеми дисертації, цілісній розробці усіх її складових, проведенні обґрунтування та узагальнень дослідження.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені у вигляді доповідей та повідомлень на наукових конференціях: Каразінські читання: 67-а міжнародна наукова конференція (Харків, 25 квітня 2014 р.); Перші Наддніпрянські наукові читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології для студентів, аспірантів та молодих учених (Дніпропетровськ, 11 квітня 2014 р.); Каразінські читання: 68-а міжнародна наукова конференція (Харків, 24 квітня 2015 р.); III міжнародна конференція «Історія археології: міжособистісні та інституціональні комунікації» (Львів, 15–16 жовтня 2015 р.); XI міжнародна наукова конференція студентів та молодих вчених «Наука та освіта – 2016» (м. Алмати, Казахстан, 16 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та матеріали дисертації були викладені у 6 статтях, з яких 4 опубліковано в наукових фахових виданнях України та 1 – у закордонному періодичному спеціалізованому виданні.

Структура дисертації відповідає меті та завданням дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (441 позицій), а також додатків (6). Загальний обсяг дисертації становить 257 сторінок, з них 162 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, окреслено об'єкт та предмет, визначено мету і завдання роботи, хронологічні та територіальні межі дослідження, охарактеризовано методологічну основу, наукову новизну та практичне значення дисертації, відображено рівень апробації її результатів, зв'язок з науковими програмами, структуру та обсяг роботи.

Перший розділ «**Історіографія, джерела та теоретико-методологічні засади дослідження**» складається з трьох підрозділів, в яких проаналізовано стан наукової розробки теми, здійснено огляд джерельної бази, окреслено теоретико-методологічну основу дисертації.

У підрозділі *1.1 «Історіографія»*, використовуючи критерій значимості в межах проблемно-тематичного підходу, наявний історіографічний масив умовно розподілено на три групи.

Першу групу складають узагальнюючі праці, що містять варіанти періодизацій та концептуальні характеристики, а також фіксують певні етапи та

рівні осмислення археологічних досліджень в Україні. Серед них – праці таких дослідників, як Д. Анучин, М. Веселовський, В. Генінг, С. Жебелев, Л. Клейн, П. Курінний, Г. Лебедєв, Н. Платонова, О. Формозов та ін. Також до неї належать праці з історії вищої жіночої освіти, зокрема археологічної, серед яких дисертаційні дослідження А. Гомоляка, О. Кіяна, В. Кобченко, а також статті С. Пічкур, А. Ставицької, О. Юркової та ін.

Другу групу, згідно з прийнятим проблемно-тематичним підходом, складають праці біографічного характеру, які дають уявлення щодо ступеню розробленості так званої «жіночої проблематики»⁵ в українській історичній науці в обраних хронологічних межах. Серед них окрему *підгрупу* складають праці довідково-енциклопедичного характеру із формалізованим підходом до подачі інформації С. Білоконя, В. Горбика, Г. Мезенцевої, М. Оленковського та ін. До іншої *підгрупи* віднесено роботи персоналістичного характеру, присвячені жінкам-археологам, в яких уже наявні елементи, властиві інтелектуальним біографіям. Серед них – праці І. Верби, І. Ковальової, В. Корпусової, В. Павлової, Г. Руденко, І. Шовкопляса та ін. Всі проаналізовані наукові праці виконані в руслі історії жінок, в якій традиційно поки ще домінують описові та біографічні дослідження, тому акценти на соціальній ролі жінок у науці в них не ставилися. Також поза увагою дослідників залишилися такі питання, як фактори, що обумовлюють прихід жінки в археологічну науку; вплив статі на професійний вибір особистості та на її самореалізацію у науковому товаристві тощо.

Третю групу складають теоретико-методологічні праці з гендерної історії та гендерної археології, котрі дозволяють визначити методичні та методологічні орієнтири. Серед класиків теорії гендеру в археології слід вказати таких дослідників, як В. Бек, Д. Броумен, Е. Вайлі, Дж. Геро, Р. Гілкріст, М. Діаз-Ендрю, Ч. Клаассен, М. Конкі, Е. Морріс, Дж. Скотт, М. Соренсен, Дж. Спектор та ін. Слід підкреслити, що вищеперераховані автори першими звернули увагу на взаємозв'язок між гендером та обранням професії археолога. «Гендер» розглядається ними як «первинний спосіб визначення владних стосунків» між статями⁶.

Паралельно з розробкою гендерної проблематики, що переважає на Заході, дослідники пострадянського простору, ґрунтуючись на напрацюваннях західних колег та використовуючи їх методологію, активно розробляють в своїх працях напрям щодо входження жінки в академічну науку. Серед останніх – роботи Н. Агамової, В. Аксарєєвої, І. Богданової, Т. Любчанської, Н. Пушкарьової, Л. Рєпіної, А. Чубура та ін.

Наступний тематичний сегмент аналітичного блоку становлять праці, присвячені вивченню специфіки становлення кар'єри жінок у науковому середовищі та їх професійної ідентичності. Серед авторів Д. Андросова-Байда, Н. Гілані, Р. Джосельсон, А. Келлог, І. Колесник, Дж. Крогер, Дж. Марсія, Л. Нохлін, В. Петтон та ін.

⁵ Пушкарьова Н. Від «Жіночих студій» до «гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії / Н. Пушкарьова // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Л.Гентош і О.Кісь. – Львів: Классика, 2003. – С. 16.

⁶ Scott J. Gender: a Useful Category of Historical Analysis / J. Scott // American Historical Review. – 1986. – V.91. – № 5. – P. 1054.

Проаналізований історіографічний комплекс наукових праць у межах вищезазначених напрямів дає можливість не лише виокремити хронологічні етапи у розвитку української археології, а й окреслити коло жінок-археологів для кожного з них та визначити специфіку етапів професійної соціалізації жінки в археологічній науці України.

У підрозділі 1.2 «*Джерельна база дослідження*» подано класифікаційну систему джерельного комплексу роботи, що здійснена за типолого-видовим принципом, в основі якого покладено спосіб фіксації джерелом інформації. Джерельна база представлена діловодною документацією та джерелами особового походження (его-джерела).

Серед *діловодної документації* було використано офіційне листування керівних установ, зокрема Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), із музеями в справах охорони пам'яток, а також окремими особами з питань надання дозволу на розкопки; журнали зборів та протоколи Президії ВУАКу, звіти археологів про здійснені дослідження та щоденники розкопок, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Окрім цього, було залучено матеріали Державного архіву м. Києва, серед котрих наявні списки слухачок, протоколи засідань історико-філологічного факультету та педагогічної ради Київських вищих жіночих курсів (КВЖК). Подібні матеріали було виявлено також у ЦДАВО, зокрема витяги з протоколу про затвердження прийому до аспірантури М. І. Вязьмітіної, списки студентів та викладачів Київського археологічного інституту (КАІ), протоколи вчених рад, навчальні програми, кошториси, звіти тощо.

Джерела особового походження систематизовано за ступенем вірогідності: автобіографії, щоденники, епістолярії, мемуари (спогади). У межах досліджуваної теми важливе значення мають *автобіографії* жінок-археологів, які дозволяють відтворити або доповнити відомості про їх життєві й творчі шляхи. У Центральному державному історичному архіві України було опрацьовано справи з особового фонду В. Б. Антоновича, які містять інформацію біографічного характеру стосовно К. М. Мельник-Антонович та її власну автобіографію. Цінність представляють також виявлені та опрацьовані нами в Науковому архіві Інституту археології НАН України автобіографії М. І. Вязьмітіної та І. В. Фабриціус, що містилися у їхніх особових справах.

Епістолярна спадщина жінок-археологів представлена їхнім листуванням з батьками, родичами, друзями та провідними науковцями того часу. Зокрема, у персональному фонді Д. І. Яворницького зберігається переписка вченого з А. М. Миклашевським – батьком А. А. Карцової-Миклашевської, В. Є. Козловською, хранителькою Катеринославського обласного музею А. А. Скриленко, К. М. Скаржинською, І. В. Фабриціус, головою Московського археологічного товариства П. С. Уваровою, що дає змогу розкрити їхні наукові та професійні контакти.

На особливу увагу заслуговують листи К. М. Мельник-Антонович – археолога, дружини В. Б. Антоновича, яка протягом багатьох років вела переписку з провідними науковцями свого часу: Д. І. Багалієм, А. С. Синявським

та ін. Листування з маловідомою дослідницею Трипілля А. А. Скриленко відкриває невідомі сторінки особистого життя останньої. Важливим джерелом є також листи К. М. Мельник-Антонович до батьків – М. М. та М. О. Мельників, В. Б. Антоновича, які не лише проливають світло на формування її наукових вподобань, а й характеризують її як доньку та дружину.

Важливим джерелом є листи В. Є. Козловської до свого вчителя та наставника В. В. Хвойки, П. П. Курінного та Д. М. Щербаківського. Величезне значення має також епістолярна спадщина М. І. Вязьмітіної, яка упродовж багатьох років переписувалася з провідними науковцями та культурними діячами свого часу: М. О. Волошиним, В. М. Зуммером, М. Є. Массоном та ін. Епістолярії розкривають особисте життя дослідниці, характеризуючи її як творчу людину та фахівця у галузі археології. Переважна більшість епістоляріїв з особового фонду М. Вязьмітіної вперше вводиться до наукового обігу.

Репрезентативним джерелом для вивчення теми є *мемуаристика (спогади)*, зокрема розлогі спогади П. С. Уварової – першої в Російській імперії жінки-археолога, – які містять багато достовірної інформації стосовно становлення та розвитку археологічної науки кінця XIX – початку XX ст., у тому числі й в Україні. У спогадах Н. Д. Полонської-Василенко зафіксована інформація про формування київського археологічного наукового осередку кінця XIX – першої половини XX ст. Окремі свідчення стосовно маловідомих жінок-аматорів археології знаходимо у спогадах С. Ю. Вітте, наприклад щодо соціального статусу та сімейного становища Ю. Ф. Абази, яка відома як дослідниця поселень трипільської культури.

У третьому підрозділі «*Теоретико-методологічні засади дослідження*» охарактеризовано сукупність підходів, принципів та методів роботи, а також наведено ключові поняття, застосовані у дисертації. До понятійного апарату дослідження входять запозичені з гендерної теорії поняття, такі як «*феміністська археологія*» та «*гендерна археологія*», які часто ототожнюються, хоча мають не лише різну площину, а й мету дослідження. «*Феміністська археологія*» – це науковий напрям археологічної науки, який ставить своїм завданням визначити «дійсну роль жінки в історії», повністю ігноруючи чоловічу половину суспільства. Прихильники цього напрямку виступають проти «чоловічого засилля» в археології і привертають увагу наукової громадськості до проблеми гендерної нерівності, незалежно від того, стосується це отримання роботи, чи її оплати, проведення наукових досліджень чи публікації робіт.

Натомість «*гендерна археологія*» – це науковий напрям, який ставить своїм завданням дослідити роль жінки і чоловіка в історії через їхній діалог та взаємодію. У силу специфіки самої категорії гендеру, гендерна археологія має подвійний предмет. По-перше, вона займається ідентифікацією ролей чоловіків і жінок в минулому та вивченням окремих особистостей в доісторії. Такі дослідження включають у себе докладне вивчення поховального обряду, патологій жінок та чоловіків і екстраполювання матеріальних даних в сценарії зміни відносин на гендерному рівні. По-друге, гендерна археологія має справу із ідеологією та роллю статі, відносинами між статями, з впливом гендерного розподілу на професійне становлення самої археологічної науки.

Методологічна основа дисертації має міждисциплінарний характер, який полягає в поєднанні підходів, вироблених у рамках гендерної історії та психології особистості, із загальнонауковими, загально- та спеціально-історичними методами. У рамках психології особистості була використана класифікаційна схема американських дослідниць Н. Бец і Л. Фіцджеральд, яка дозволяє визначити коло факторів, що впливали на кар'єру жінки-археолога в Україні другої половини XIX – 30-х рр. XX ст.

Для дослідження процесу професійної соціалізації жінки-археолога залучено теорію статусів професійної ідентичності Дж. Марсії, який на основі двох критеріїв – професії та ідеології – виокремив чотири статуси ідентичності, а саме: дифузну ідентичність⁷, визначена ідентичність⁸, статус «мораторію»⁹, досягнута ідентичність¹⁰.

Також у дисертації використано загальнонаукові (аналіз та синтез) та загальноісторичні методи дослідження. До останніх належить історико-генетичний, за яким простежено витоки гендерної археології, процес її розвитку у часі, причини, що сприяли її входженню у дискурс української археології, поступовість формування жіночої вищої освіти тощо. Застосування історико-порівняльного методу дозволило провести компаративний аналіз досліджуваних процесів та явищ (стану української археологічної науки за різних часових вимірів, а також можливостей реалізації професійного потенціалу обох статей у науковому співтоваристві), що сприяло визначенню їхніх спільних рис і відмінностей.

У другому розділі «**Жіночий дискурс**» в археологічній науці України (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)» розглянуто стан української археології та сукупність чинників, що вплинули на процес інтеграції жінок до археологічного наукового співтовариства.

Підрозділ 2.1 «Українська археологія другої половини XIX – 30-х рр. XX ст.» містить аналітичний огляд стану археологічного знання України в межах зазначеного хронологічного періоду.

Під українською археологією розуміється вивчення археологічних пам'яток у межах сучасних кордонів нашої країни. Протягом тривалого часу, за історичних умов входження України до колишньої Російської імперії, воно розглядалося як другорядна складова загальноімперської археологічної науки XIX – поч. XX ст., і для його визначення використовувалися такі поняття, як «археологія Південної Росії», «південноросійська археологія» або «південноросійські старожитності». Але в інших історичних дисциплінах, котрі співіснували з археологією у науковому просторі та часі, зокрема в історіографії, поряд із ними зустрічається й

⁷ Дифузна ідентичність (Identity Diffusion) – це відсутність визначеної ідентичності: ані пошук, ані вибір рішення індивідом не здійснювалися. Такий тип людей ще можна охарактеризувати як «куди дую вітер, туди вони і йдуть».

⁸ Визначена ідентичність (Foreclosure Identity) – статус, при якому індивідом не здійснювався власний внутрішній пошук, а рішення було прийнято під впливом зовнішніх обставин. Індивіди з таким статусом мають наперед задані цілі, правила поведінки та ідеали, мало що підлягає коригуванню. План на майбутнє складений батьками або іншими авторитетними особами.

⁹ «Мораторій» (Moratorium), для якого характерний здійснюваний в даний момент активний пошук вирішення проблеми, при цьому саме рішення ще не прийняте. На цій стадії індивід знаходиться в процесі конструювання ідентичності – переходу від відсутності почуття ідентичності або від визначеної ідентичності до сконструйованої (досягнутої) ідентичності.

¹⁰ Досягнута ідентичність (Identity Achievement) характеризується самостійно здійсненим активним пошуком вирішення проблеми і прийняттям такого рішення. Особи з досягнутою ідентичністю мають власні, відмінні від батьківських, плани на майбутнє. Ці плани за необхідності можуть бути переглянуті, оскільки, з точки зору людей з досягнутою ідентичністю, майбутнє існує для самореалізації, а не для досягнення ідеалів, заданих заздалегідь кимось іншим.

поняття «українська». Отже, шляхом порівняльного аналізу з наявними термінологічними визначеннями, і відповідно до вимог термінологічної уніфікації мови науки, вважаємо правомірним вживання терміну «українська» для споріднених, існуючих в одному територіальному, хронологічному, культурному та інтелектуальному просторі дисциплін, в нашому випадку – археології. Переходячи до розгляду стану української археологічної науки 1850–1930-х рр., вважаємо необхідним виокремити три етапи її розвитку: 1) 1850–1890-ті рр.; 2) 1900-ті –1917 рр.; 3) 1917–1930-ті рр.

На *першому етапі* (1850–1890-ті рр.) в Україні відбувається поступова інституалізація археологічної науки через зростання кількості наукових археологічних товариств, відкриття установ вищої археологічної освіти, формування археологічного наукового співтовариства, наслідком чого стало оформлення трьох наукових центрів української археологічної науки – у містах Києві, Одесі та Харкові. Визначальною рисою даного етапу є прихід дослідників кївської історичної школи В. Б. Антоновича, серед котрих Д. Багалій, П. Голубовський, О. Грушевський, В. Данилевич та інші.

Другий етап визначено у хронологічних рамках 1900–1917 рр. На нього припадає завершення оформлення української археології як самостійної галузі наукового знання. Показовим є обрання для проведення археологічних з'їздів Московським археологічним товариством саме України (XI – Київ, 1891 р.; XII – Харків, 1902 р.; XIII – Катеринослав, 1905 р.; XIV – Чернігів, 1908 р.). Із діяльністю українських археологів історичної школи М. С. Грушевського пов'язане подальше розширення проблематики. Закладаються методологічні передумови для створення позитивістської цілісної концепції національної історії, що визначає важливість пошуку та дослідження саме вітчизняних старожитностей.

Третій етап (1917–1930-ті рр.) характеризується суцільною трансформацією існуючих урядових, організаційних та наукових структур внаслідок зміни політичного устрою Російської імперії. Цей етап в українській археологічній науці позначений створенням власних державних та керівних наукових установ: Української академії наук (1918), Київського археологічного інституту (1918), Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтв і старовини (1919), Археологічної комісії (1921), Всеукраїнського археологічного комітету (1924) та інші.

1920-ті – початок 1930-х рр. характеризуються становленням професійної археологічної освіти та підготовкою кваліфікованих спеціалістів-археологів. Починають проводитися широкомасштабні розкопки у зв'язку з програмою індустріалізації країни, які потребували кваліфікованих археологів. Проте відчувалася їх нестача, тому археологія виявилася вільною нішею, яку активно заповнювали жінки-археологи. У цей час співпрацюють археологи «нової кївської школи» М. Грушевського (Л. Добровольський, В. Ляскоронський, К. Мельник-Антонович) та випускники радянських вузів (М. Вязьмітіна, О. Лагодовська, Т. Тесля та інші). Новою формою археологічних досліджень даного періоду стають новобудовні експедиції: Дніпрогесівська (1927–1932 рр.), Бугесівська (1930–1933 рр.), Азовсталь-Маріупольська. Етап завершується у 30-х

роках ХХ ст. партійно-урядовим «погромом» української гуманітаристики за звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі. Репресії 1929–1937 рр. фактично винищили кваліфіковані кадри.

У підрозділі 2.2 «Жінка-археолог: діагностика соціокультурного середовища» проаналізовано вплив соціокультурних факторів на процес інтеграції жінок до археологічної науки. Ліберальні перетворення суспільства Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. викликали хвилю суспільно-педагогічного руху, внаслідок чого жінки отримали право на освіту, що у свою чергу зумовило підвищення їхньої ролі в духовному житті країни, активізацію громадської, професійної та культурної діяльності. Фундаментом такого руху був фемінізм – нова філософська концепція соціокультурного розвитку, в основі якої лежить прагнення жінок до рівноправності з чоловіками в усіх сферах діяльності. Часом початку «жіночого руху» на теренах України можна вважати другу половину ХІХ ст. У цьому сенсі слід зазначити, що поява феномену жінки-археолога стала результатом першої хвилі фемінізму (1840-х–1920-х рр.), основним завданням якої була боротьба за політичні й економічні права жінок – можливість обирати і бути обраними, право на власність та рівноправність у шлюбі, можливість отримання освіти і вибору професії. Ця тенденція сприяла розширенню життєвого простору жінки шляхом виходу її за межі традиційного трикутника «чоловік-дім-родина»¹¹. У цей самий час з'явився новий тип – «емансипована жінка», яка почала освоювати нетипову для своєї статі сферу – інтелектуальну.

У другій половині ХІХ ст. в Україні «жіноче питання» за своєю суттю не було виключно жіночим, оскільки включало у себе не тільки і не стільки емансипацію (звільнення, рівноправність) жінок, а власне й питання взаємин чоловіка і жінки, сім'ї та шлюбу, охорони та захисту материнства і дітей – тобто питання соціокультурного характеру, які однаковою мірою торкнулися інтересів обох статей. Зокрема, сімейного права, в основі якого лежав принцип верховенства чоловіка у сім'ї та особистого підпорядкування йому жінки; права жінки на отримання освіти та роботи; права жінки самостійно розпоряджатися власним майном тощо.

Отже, з середини ХІХ до початку ХХ ст. під впливом демократичних реформ і жіночого руху було багато зроблено для реалізації жінками права на освіту, отримання якої поступово ставало нормою: з кожним роком збільшувалася кількість освічених жінок. Тепер здобуття освіти все частіше розглядалося не як надзвичайна подія, а як проста життєва необхідність. Реформи у сфері вищої освіти заклали надійний фундамент для подальшої інтеграції жінки в науку взагалі і в археологію зокрема.

Важливим підсумком соціокультурного та економічного розвитку України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стало формування жінки нового типу, яку відрізняли прагнення до корисної суспільної діяльності та професійної праці, відданість обраній справі, жага до знань, ініціативність. Необхідність відстоювати власне право на самостійне влаштування своєї долі за умов неготовності

¹¹ Андросова-Байда Д. Феномен жінки-історика 1920-х рр.: механізм творення нової ідентичності / Д. Андросова-Байда // Істориографические исследования в Украине. – М.: Институт истории Украины НАН Украины, 2008. – № 19. – С. 24.

суспільства до підвищення соціального статусу жінок, стимулювала їхню соціальну активність, сприяла розкриттю духовного та творчого потенціалу. Розширення життєвого простору жінки зумовило пошуки нею власного місця в соціокультурній та інтелектуально-професійній сфері – це був самостійний пошук шляхів соціалізації та професіоналізації.

У підрозділі 2.3 «Археологічна освіта в 1850-х – 1930-х рр. в контексті жіночого дискурсу» розглядається вплив вищої археологічної освіти на процес професіоналізації жінки-археолога, оскільки наявність відповідної освіти є головною і фундаментальною підставою для інтеграції жінки до наукової сфери.

Для нашого дослідження особливу цікавість представляє діяльність Вищих жіночих курсів при Київському імператорському університеті Св. Володимира (1878 р.). По-перше, вони фактично стали першим центром історико-археологічної вищої жіночої освіти на теренах України. По-друге, майже всі жінки-археологи зазначеного хронологічного періоду отримали вищу освіту саме тут. І не дивно, як зазначає К. Кобченко, у даному навчальному закладі вищу освіту отримували жінки практично з усіх губерній Наддніпрянської України¹². Серед жінок-археологів ВЖК закінчили: К. М. Мельник-Антонович – у 1883 р., А. А. Скриленко – в кінці 80-х років XIX ст., Н. Д. Полонська-Василенко – у 1913 р., В. Є. Козловська – у 1915 р., М. І. Вязьмітіна – у 1922 р., і лише І. В. Фабриціус закінчила Вищі Бестужевські жіночі курси в Петербурзі у 1905 р., адже на момент закінчення нею гімназії Київські жіночі курси тимчасово (з 1889 р. до 1906 р.) не приймали слухачок.

Наступною важливою установою, де жінка могла отримати відповідну археологічну освіту, став Київський археологічний інститут (КАІ), заснований у 1917 р. Серед жінок-археологів, які тут навчалися, слід назвати В. Є. Козловську, чие ім'я неодноразово зустрічається серед слухачок археологічного відділення у 1918 р.; М. І. Вязьмітіну, яка навчалася на мистецтвознавчому відділенні у 1923–1924 рр. Н. Д. Полонська-Василенко була «членом-засновником Київського археологічного інституту» та викладачем курсу первісної та побутової археології. К. М. Мельник-Антонович та П. С. Уварова фігурують як «почесні члени Інституту». Як бачимо, КАІ став українським центром підготовки кваліфікованих фахівців-археологів – учених нової генерації, до якої на рівних правах увійшли й жінки-археологи. Проте слід зазначити, що, не дивлячись на отримання жінками вищої та спеціальної археологічної освіти, професійна самореалізація у сфері науки була практично неможлива, адже їхній статус у археологічному співтоваристві так і залишався невизначеним.

У третьому розділі «Жінка-археолог – поява нової професійної ідентичності» йдеться про конструювання професійної ідентичності жінок-археологів на прикладі їхнього життєвого та творчого шляху. У контексті дослідження нами було виокремлено два покоління (генерації) жінок-археологів.

У підрозділі 3.1 «"Створення власної ніші": жінки-археологи першої генерації (1850 – 1890-ті рр.)» розглядаються життєві та професійні стратегії

¹² Кобченко К. А. Слухачки Київських вищих жіночих курсів: груповий портрет / К. А. Кобченко // Етнічна історія народів Європи / КНУ імені Тараса Шевченка. Ін-т політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. – 2001. – Вип. 12. – С. 50.

жінок, чий життя, становлення та діяльність, пов'язана з аматорським захопленням археологічними розшуками, припадають на хронологічний проміжок від початку XIX ст. до 90-х рр. XIX ст. Це ті нечисленні жінки, на яких поширювалося визначення «аматори» або «напівпрофесіонали» (Г. О. Турчанінова, Ю. Ф. Абаза, К. М. Скаржинська, А. А. Карцова-Миклашевська), які ще не мали спеціальної археологічної освіти, проте брали участь і навіть самостійно здійснювали розкопки археологічних пам'яток. Зважаючи на обмеженість їхніх можливостей в проведенні польових досліджень, вони, як правило, займалися колекціонуванням та створенням власних музеїв.

На влаштування кар'єри жінок-археологів першої генерації переважно впливали два фактори: індивідуальні та фонові змінні (за Н. Бец і Л. Фіцджеральд). До індивідуальних змінних належить відносна свобода від статево-рольової диференціації, пов'язана в першу чергу з розширенням ролі та прав жінки в родині й суспільстві. Така позиція значно збільшує кар'єрні можливості жінки у будь-якій сфері, проте на цьому етапі спостерігаються і певні обмеження, оскільки переважна більшість жінок-археологів першої генерації були прив'язані до місцевості, на якій мешкали. Саме тому вони могли проводити розкопки або на території власних володінь, або на землях поблизу, тому що в них не було такої свободи переміщення, яку мали чоловіки. Адже за законом жінка не мала права залишити сім'ю без згоди чоловіка, оскільки все ще вважалася залежною від нього.

Фонові змінні включають у себе, в першу чергу, статус сім'ї, родинну підтримку та освіту. Належність сім'ї репрезентантки до певної верстви та її матеріальна забезпеченість у даному випадку відіграє найважливішу роль у побудові жінкою кар'єри археолога. Тому першими жінками-аматорами археології були переважно представниці вищої верстви – дворянства, – які мали як можливість отримати класичну освіту, так і значні матеріальні кошти. Адже збирання, колекціонування, придбання переважно зарубіжної археологічної літератури, фінансування археологічних розшуків та розкопок потребувало значних матеріальних витрат. Родинна підтримка у такому разі передбачала не лише фінансовий, а й соціальний аспекти, тобто створення умов для виходу дружин або доньок у «світ», де вони могли б спілкуватися з представниками інтелектуальних професій.

Як бачимо, індивідуальні та фонові змінні відігравали дуже важливу роль у побудові кар'єри жінок-археологів першої генерації, що було продемонстровано у біографіях репрезентанток. На цьому етапі вони лише почали освоювати власну нішу в археологічній науці та створювати «плацдарм» для подальшого її «форсування». Вважаємо цілком справедливим зазначити, що перший етап фемінізації археологічної науки можна визначити словами Н. Пушкарьової – «відданість та вірність професії, обраній справі – талант обраних»¹³.

У підрозділі 3.2 «"Експедиційні леді": друга генерація жінок-археологів (1900–1930-ті рр.)» розглядаються життєві та професійні стратегії жінок-археологів другої генерації. Археологія за часів Російської імперії вважалася

¹³ Пушкарева Н. *Libido academica* (гендерный аспект просопографии академической жизни) / Н. Пушкарева // Антропологический форум. – № 14. – С. 178.

виключно «чоловічою наукою», але, як це не парадоксально, саме тоді жінками були зроблені перші кроки у напрямі освоєння ними професії археолога. Перша генерація жінок-археологів, про яку йшлося вище, відкрила двері цієї науки другій генерації, за якою закріпилася назва «академічної». До неї належали К. М. Мельник-Антонович, А. А. Скриленко, І. В. Фабриціус, Н. Д. Полонська-Василенко, В. Є. Козловська, М. І. Вязьмітіна. Саме в цей час жінки-археологи стають офіційно визнаними членами наукових археологічних товариств, викладають у вищих навчальних закладах, захищають дисертації тощо.

Одним із основних факторів побудови жінкою повноцінної кар'єри археолога-науковця на даному етапі є освітні змінні, які включають в себе відповідну вищу освіту. «Розсадником» цієї нової для України генерації жінок-учених у галузі археології є всі підстави вважати Вищі жіночі курси при Київському університеті Св. Володимира, де навчалися практично всі вищеперераховані жінки. Головним у їхній діяльності було здійснення польових досліджень, якими закладалися підвалини джерельної бази сучасної української археологічної науки.

Розгляд життєвих та творчих шляхів жінок-археологів другої генерації показав, що більшість з них походила із сімей так званого класу «різночинців». Родина вже не могла забезпечувати доросле життя своїх доньок, та й розраховувати на суттєву зміну матеріального становища через одруження теж не доводилося. Тому батьки прагнули надати своїм донькам освіту, завдяки якій вони могли б самі себе забезпечувати. Ось чому практично всі жінки-археологи цього періоду мають вищу освіту (КВЖК), а деякі з них навіть спеціалізовану археологічну (КАІ). Маючи відповідну освіту, жінки-археологи отримали можливість реалізувати себе на науковій ниві.

На початку ХХ ст. археологічні розкопки стали більш підконтрольними державним органам управління, дослідження інколи фінансувались з бюджету державних установ. Значно розширилося й коло меценатів, готових пожертвувати певні кошти на вивчення пам'яток. Це зробило археологію більш відкритою для здібних науковців, які не мали можливості проводити археологічні дослідження за власний рахунок. Проте, щоб отримати ці кошти, треба було стати членом археологічного товариства. Тому переважна більшість жінок-археологів намагалися вступити до археологічних або історичних товариств, стати працівниками музеїв або наукових установ.

Слід зазначити, що вирішальну роль у зверненні жіноцтва до археології відіграв властивий кінцю ХІХ – початку ХХ ст. дух емансипації, який спонукав енергійних освічених жінок шукати реалізації в одній із галузей інтелектуального або суспільного життя. В умовах тодішньої України жінка могла займатися науковою діяльністю переважно в гуманітарній галузі, оскільки доступ жінок до технічної освіти був неможливим, а до фізико-математичної – обмеженим не лише діючим законодавством, а й традиційним стереотипним мисленням.

У підрозділі 3.3 *«Конструювання жінками-археологами нової професійної ідентичності»* розглядається проблема пошуку українськими жінками власної ідентичності у суспільстві, прямо пов'язана з проблемою професійної самоідентифікації, зокрема у царині археології.

Виходячи з теорії статусів професійної ідентичності Дж. Марсії, маємо можливість виокремити три етапи професійної соціалізації жінок-археологів в рамках першої (1850–1890-ті рр.) та другої (1900–1930-ті рр.) генерацій:

– археологія як хобі. Цей етап представлений діяльністю Г. О. Турчанінової та Ю. Ф. Абази, які мали дифузну професійну ідентичність;

– археологія як професія, але наукова діяльність жінок залежить від чоловічого авторитету та співпадає з визначеною професійною ідентичністю. Специфіка цього етапу соціалізації полягає в тому, що до нього, окрім жінок-археологів першої генерації (К. М. Скаржинської, А. А. Карцової-Миклашевської), частково належать і представниці другої генерації (К. М. Мельник-Антонович, А. А. Скриленко, І. В. Фабриціус, Н. Д. Полонська-Василенко), проте вплив чоловіків на їхню діяльність значно зменшується;

– археологія як професія, жінка на цьому етапі виступає як самостійно сформований дослідник-археолог та має досягнуту професійну ідентичність (В. Є. Козловська, М. І. Вязьмітіна).

Вищевикладене дозволяє простежити еволюцію конструювання жінками професійної ідентичності. Адже у процесі самореалізації вони пройшли шлях від дифузної ідентичності, що характеризується невизначеністю професійних інтересів, через так звану визначену ідентичність, відмінністю якої є слідування особою заздалегідь прописаному авторитетною особистістю сценарію, до досягнутої ідентичності, що відзначається самостійним вибором свого життєвого шляху, тобто власноручним конструюванням своєї ідентичності.

Висновки. У дисертації було проаналізовано наявний історіографічний комплекс за напрямками: історіографія археології, історія освіти, біографістика, гендерна історія, гендерна археологія, що надало можливість простежити у часі тенденції змін у підходах та методиках. Методологічна основа дисертації, провідним для якої став міждисциплінарний підхід, та репрезентативна джерельна база дозволили розв'язати поставлені завдання та дійти ряду висновків.

1. Характерною особливістю археологічної науки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є процес становлення наукового археологічного співтовариства, формування професійної субкультури як системи загальних символів, цінностей, норм, зразків поведінки, які поділялися цією професійною групою та ґрунтувалися з точки зору гендерної історії на стереотипах патріархатного суспільства.

На середину ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. припадає перша хвиля фемінізму, яка не оминула й Україну, а поява «жіночого руху» стала причиною формування жінки нового типу, яку відрізняли прагнення до суспільно-корисної діяльності і професійної праці, відданість обраній справі, жага до знань. Тому в цей час розпочалося поступове входження жінки до археологічної науки України. Привабливість археології полягала у невичерпності та доступності об'єктів майбутнього вивчення, відсутності жорсткої конкуренції між претендентами на відкриття, престижність тоді ще рідкісної професії та зростаюча зацікавленість суспільства результатами розкопок, що і призвело до прагнення представниць «жіночого елементу» зайняти в науці гідне місце, демонструючи свою рівноцінність представникам сильної статі.

2. Аналіз соціокультурного середовища дав можливість переконатися, що в існуючій практиці досліджуваного періоду жінка у правовому відношенні була явно дискримінована. Адже, згідно із сімейним правом, жінка перебувала у залежності від чоловіка, і будь-яка її соціальна діяльність могла реалізуватися тільки з його дозволу. Чоловік повинен був дати письмовий дозвіл для вступу жінки до Вищих навчальних закладів, прийому її на роботу тощо. Окрім цього був обмежений доступ жінок до занять інтелектуальною працею. По суті, довгий час з усіх інтелігентних професій жінка могла займати лише посаду вчителя, що значно ускладнювало опанування нею професії археолога і спонукало до пошуків інших шляхів самореалізації, нетипових для чоловіків.

3. Наявність відповідної освіти (у нашому випадку археологічної) є головною і фундаментальною підставою для інтеграції жінки до наукової сфери. Адже входження у світ професійної науки можливе лише за наявності відповідного «культурно-освітнього капіталу», який впливає на соціальний статус людини. Саме розвиток вищої жіночої освіти став відображенням реального ступеня прогресу в суспільстві та поступового затвердження жінки в правах.

4. Спираючись на джерела та історіографічний комплекс, у процесі дослідження було здійснено плідний пошук імен жінок-археологів, реконструйовано та доповнено біографії представниць жіноцтва.

На підставі отриманих свідчень запропоновано виділення двох генерацій жінок-археологів: 1) 1850–1890-ті рр.; 2) 1900–1930-ті рр.

На першому етапі заняття жінок археологією виникало під впливом традиційних мистецтвознавчих, літературних, історичних зацікавлень, що існували у родинному колі. До першої генерації віднесено жінок, діяльність та становлення котрих як аматорів української археології припадає на хронологічний проміжок – 50–90-х рр. XIX ст. Серед них – Г. О. Турчанінова, Ю. Ф. Абаза, К. М. Скаржинська, А. А. Карцова-Миклашевська. Діапазон їхніх кар'єрних можливостей в археології визначений як досить вузький: як правило, вони спеціалізувалися на колекціонуванні та створенні власних музеїв. Можна сказати, що їхнє інтелектуальне і професійне зростання відбувалося одночасно із становленням археологічної науки (уваровський та постуваровський періоди, за класифікацією Г. С. Лебедева).

Генератором археологічних уподобань українського інтелектуального жіноцтва на першому хронологічному етапі були Вищі жіночі курси, створення котрих при університетах провідних культурних центрів відкрило дорогу жінкам до вищої освіти і подальшої наукової діяльності. Особлива роль у цьому процесі належить Київським вищим жіночим курсам, що діяли при університеті Св. Володимира. Здійснений аналіз викладацького складу, переліку дисциплін, навчальних програм тощо переконує в тому, що навчання не відрізнялося від того, яке отримували студенти історико-філологічного факультету, а психологічно обумовлене суперництво між статями стимулювало жіноцтво до занять практикою археологічного дослідження в експедиціях вчителів: В. Антоновича, В. Данилевич, В. Хвойки. Невипадково колишні курсистки К. Мельник, Н. Полонська, В. Козловська, І. Фабриціус, М. Вязьмітіна увійшли до складу

знаних дослідниць матеріального світу української давнини за напрямками наукових шкіл В. Антоновича – М. Грушевського.

Другий етап охоплює період 1900–1930-ті рр. Саме в цей час спостерігається масовий прихід жіноцтва до археології, що пов'язується з такими обставинами: 1) демографічним скороченням чоловічого населення внаслідок подій Першої світової та Громадянської воєн, еміграції та репресій; 2) пов'язаною із цим зміною статевої ролі жінок на очільників та годувальників родин; 3) втратою професією археолога престижності як «барської науки»; 4) неодноразовим розгромом професійної археологічної науки і освіти каральними процесами; 5) низькою заробітною платнею наукових робітників.

Друга генерація жінок-археологів, за котрою закріпилася назва «академічна», представлена К. М. Мельник-Антонович, А. А. Скриленко, І. В. Фабриціус, Н. Д. Полонською-Василенко, В. Є. Козловською та М. І. Вязьмітіною. Із завершенням процесу інституалізації власне української археологічної науки вони стають вже офіційно визнаними членами наукових співтовариств, викладають у вищих навчальних закладах, захищають дисертації, тобто отримують можливість побудови повноцінної кар'єри археолога. Через викладацьку та експедиційну роботу вони заклали підвалини для формування наступної генерації, вже цілком орієнтованої на нові ідеологічні й політичні цінності.

5. Проаналізовані біографії жінок-археологів свідчать про те, що на побудову кар'єри жінками-археологами першої генерації переважно впливали два фактори: індивідуальні та фонові змінні, які включають у себе Я-концепцію, пов'язану з самореалізацією жінки та її намаганнями вписати себе в рамки існуючого тодішнього наукового археологічного співтовариства шляхом меценатства (Г. О. Турчанінова, Ю. Ф. Абаза, К. М. Скаржинська, А. А. Карцова-Миклашевська), а згодом – підвищення свого статусу до помічниць при відомих археологах-чоловіках.

На розвиток кар'єри другої генерації жінок-археологів значною мірою вплинули індивідуальні, освітні змінні та змінні дорослого способу життя. Індивідуальні змінні проявилися у прагненні реалізувати себе в якості повноцінного науковця-археолога та домогтися визнання власних здібностей науковим чоловічим співтовариством. Проте дуже важлива роль у становленні кар'єри належить, перш за все, освітнім змінним. Адже наявність відповідної освіти збільшувала можливість отримати роботу в рамках обраної професії та підвищувала шанси стати рівноправним членом наукового товариства. Змінні дорослого способу життя як сприяли, так і заважали розвиткові кар'єри жінки-археолога. У першу чергу, шлюб із науковцем-археологом значно підвищував її шанси потрапити до наукового середовища та отримати посаду згідно зі своєю професією. Невдалий шлюб, розлучення, наявність дітей деякою мірою заважали розвиткові кар'єри, як у випадках з А. А. Скриленко та І. В. Фабриціус.

6. Інтеграція жінок до археологічної науки стала дійсно яскравим феноменом становлення гендерної археології на теренах України другої половини ХІХ ст. – 1930-х рр. Це дає можливість переглянути роль і місце жінки в науці, яка ґрунтується на патріархатних цінностях та ідеалах. Результати проведеного в

дисертаційному дослідженні аналізу відкривають простір безмежних інтерпретацій, поставивши під питання весь історичний процес, в якому ідентичність жінки ігнорувалася чи репрезентувалася виключно в термінах чоловічого світосприйняття.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях України:

1. Якімова І. В. Жінки-археологи України кінця ХІХ– першої половини ХХ століття / І. В. Якімова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Д., 2013. – Вип. 21. – С. 232–238.
2. Якімова І. В. Жінка в археологічній науці України в другій половині ХІХ– у кінці 30-х рр. ХХ ст.: біоісторіографічний аспект / І. В. Якімова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Д., 2014. – Вип. 22. – С. 160–169.
3. Якімова І. В. Жінка-археолог: поява нової ідентичності / І. В. Якімова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Д., 2015. – Вип. 23. – С. 213–221.
4. Якімова І. В. Жінки-аматори в українській археологічній науці (1800–1917 рр.) / І. В. Якімова // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Історія археології: міжособистісні і інституціональні комунікації – Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – 2015. – Вип. 19. – С. 34–39.

Публікації у закордонних періодичних спеціалізованих виданнях:

5. Якімова І. В. Археологическое образование в Украине во второй половине ХІХ в. – 20-х гг. ХХ в. сквозь призму женского дискурса / І. В. Якімова // Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». – Омск: ОмНУ им. Достоевского, 2015. – № 3 (7). – С. 57–65.

Статті в інших виданнях та матеріали наукових конференцій:

6. Якімова І. В. Графиня П. С. Уварова и ее вклад в археологическое краеведение Екатеринославщины / І. В. Якімова // Історичні етюди: [зб. наук. пр.] / під ред. д-ра іст. наук, проф. С. І. Світленка. – Д.: Літограф, 2011. – Вип. 3. – С. 222–225.
7. Якімова І. В. Проблемы гендерной археологии в западноевропейской историографии / І. В. Якімова // Історичні етюди: [зб. наук. пр.] / під ред. д-ра іст. наук, проф. С. І. Світленка. – Д.: Пороги, 2014. – Вип. 4. – С. 217–219.
8. Якімова І. В. Жінщина в археологічній науці (на прикладі життєдіяльності М. І. Вязьмитиної) / І. В. Якімова // Каразінські читання (історичні науки): тези доповідей 67-ї міжнародної конференції (м. Харків, 25 квітня 2014). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014 – С. 233–234.

9. Якімова І. В. Феномен появи жінок в археологічній науці України (др. пол. ХІХ – кінець 30-х рр. ХХ ст.) / І. В. Якімова // Каразінські читання (історичні науки): тези доповідей 68-ї міжнародної конференції (м. Харків, 24 квітня 2015). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 196–197.

10. Якімова І. В. Вязьмитина М. И. – археолог и востоковед / И. В. Якімова // ХІ Междунар. науч. конф. студентов и молодых ученых «Наука и образование – 2016». – Алмати, 2016 – С. 4167–4170.

АНОТАЦІЯ

Якімова І. В. Феномен гендерної археології на теренах України на зламі епох (друга половина ХІХ ст. – 1930-і рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпро, 2016.

У дисертації досліджується процес інтеграції жінок до системи археологічних практик шляхом соціалізації та професіоналізації їх як науковців-археологів другої половини ХІХ ст. – 1930-х рр. Показано вплив теоретико-методологічного осмислення феномену гендеру на історіографічні та історико-біографічні дослідження. Зроблено висновок про недостатню розробленість теми.

Здійснено аналітичний огляд стану археологічного знання України в межах зазначеного хронологічного періоду та виокремлено основні етапи його розвитку. Визначено коло соціокультурних факторів та їх вплив на процес інтеграції жінок до археологічної науки. Проаналізовано характер вищої археологічної освіти у контексті жіночого дискурсу.

Досліджено процес конструювання професійної ідентичності жінок-археологів на прикладі їхнього життєвого та творчого шляху. Виокремлено основні етапи професійної соціалізації жінок-археологів другої пол. ХІХ ст. – 1930-х рр.

Ключові слова: гендерна археологія, феміністська археологія, жінка-археолог, кар'єра, професійна ідентичність, професійна соціалізація.

АННОТАЦИЯ

Якімова И. В. Феномен гендерной археологии на территории Украины на рубеже эпох (вторая половина ХІХ в. – 1930-е гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. – Днепр, 2016.

В диссертации исследуется процесс интеграции женщин в систему археологических практик путем социализации и профессионализации их как ученых-археологов второй половины ХІХ в. – 1930-х гг. Показано влияние теоретико-методологического осмысления феномена гендера на историографические и историко-биографические исследования. Сделан вывод о недостаточной разработанности темы.

Осуществлен аналитический обзор состояния археологического знания Украины в пределах указанного хронологического периода и выделены основные этапы его развития. Определен круг социокультурных факторов и их влияние на процесс интеграции женщин в археологическую науку. Проанализирован характер высшего археологического образования в контексте женского дискурса.

Исследован процесс конструирования профессиональной идентичности женщин-археологов на примере их жизненного и творческого пути. Выделены основные этапы профессиональной социализации женщин-археологов второй половины XIX в. – 1930-х гг.

Ключевые слова: гендерная археология, феминистская археология, женщина-археолог, карьера, профессиональная идентичность, профессиональная социализация.

SUMMARY

Yakimova I. V. The phenomenon of gender archeology in Ukraine at the turn of epochs (second half of the XIXth c. – the 1930s). – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of the Candidate of Historical Sciences in Specialty 07.00.06 – historiography, source study and special historical disciplines. – Dnipropetrovs'k National University named after Oles' Gonchar. – Dnipro, 2016.

The dissertation explores the process of integration women to the archaeological practices by socialization and professionalization of them as scientists-archaeologists in the second half of XIX-th–1930s. Based on the historiographical analysis we concluded that the process of the integration women in the archaeological science of Ukraine is studied insufficiently, that's why it needed to study this subject as an independent research problem. The author involved a wide range of archival and published sources of personal origin, some of whose had not studied actually. We characterize the conceptual apparatus and methodological basis of the study.

The dissertation was done the analytical review of the status of archaeological knowledge in Ukraine in this chronological period. The research analyses the influence socio-cultural factors on the process of integration women in archaeological science in Ukraine. We also have reflected the impact of higher archaeological education on the process of professionalization woman-archaeologist.

The author research the process of constructing the professional identity of women-archaeologists on the example of their life and career. The author also identified the main stages of professional socialization of women-archaeologists in the second half of XIX-th–1930s.

It is important to emphasize that a characteristic feature of archaeological science in the second half of XIX-th–early XX-th century is the process of becoming a scientific archaeological community, forming professional subculture as a system of common symbols, values, norms, patterns of behavior that were divided by this professional group and was based in terms of the gender history on stereotypes in a patriarchal society.

Based on the sources and historiographical complex in the process of study was conducted fruitful search for names of women-archaeologists. Also we reconstructed and added biographies of women-archaeologists. The researcher based on the evidence

proposed allocation two generations of women-archaeologists: 1) 1850-s – 1890-s; 2) 1900-s – 1930-s. In the first stage women went in for archaeology under the influence of art, literature, traditional historical interests that existed in the family. The first generation we have taken women whose activities and formation as amateurs of Ukrainian archaeology is in chronological period of the 50-s. XIX-th – 90-s XIX-th century. Among them G. Turchaninova, F. Abaza, K. Skarzhynska, A. Myklashevskaya – women-amateur and “semiprofessional”, which had a special archaeological education, but took part and even independently held excavations.

The second stage covers the period of the 1900-s – 1930-s. At this time there is a mass arrival women to archaeology that is linked with 1) the demographic decline in the male population as a result of the events of the First World and Civil wars, emigration and repression; 2) connected with this change in gender roles on women heads and breadwinners of families; 3) the loss of prestige of the profession archaeologist as “Barskaya science”; 4) the repeated defeat of archaeological science and professional education by punitive processes; 5) low wages of scientific workers. The second generation of women-archaeologists is represented by K. Melnik-Antonovich, A. Skrylenko, I. Fabricius, N. Polonska-Vasilenko, V. Kozlovskaya and M. Vyazmitina, whom belongs to “Academic generation”. At this time women-archaeologists are officially recognized as members of scientific societies, teaching at higher educational establishments, defend the dissertation and have the ability to build a full-fledged career of archaeologist. In particular they are through teaching and expeditionary work laid the foundations for the formation of the next generation, is completely focused on new ideological and political values.

Key words: gender archeology, feminist archeology, woman-archaeologist, career, professional identity, professional socialization.